

DOKUMENTERAT

54

BULLETIN FRÅN MUSIK- OCH TEATERBIBLIOTEKET

*"å det tror ni skulle utgöra
balancen i Europa."*

DOKUMENTERAT 54/2022

Utges av *Musik- och teaterbiblioteket* vid Musikverket

Postadress: Box 16326, 103 26 Stockholm

Besöksadress: Tegeluddsvägen 100, Stockholm

Telefon:

ÖVERBIBLIOTEKARIE: 08-519 554 29

ARKIV: 08-519 567 03

RARITETER: 08-519 554 15

TEATER: 08-519 554 47

ISSN 1404-9899

Redaktör: Rikard Larsson (rikard.larsson@musikverket.se)

Korrekturgranskning: Susanne Haglund

Omslagsbild: Lars Hjortsberg som Kapten Puff, *Svenska teater-galleriet*, 1826

Art Direction: Jonas André

Layout: Wille Wilhelmsson

<http://musikverket.se/musikochteaterbiblioteket/>

**MUSIK
VERKET**

Innehåll

På upptäcktsresa i teaterkonsternas skattkista <i>av Inga Lewenhaupt</i>	4
Ett teatermuseums tillkomst <i>av Magnus Blomkvist</i>	8
Om några böcker i Musik- och teaterbibliotekets teatersamlingar <i>av Rikard Larsson</i>	22
Teater i fotosamlingarna <i>av Marianne Seid</i>	33
Dokument och förteckningar	57

På upptäcktsresa i teaterkonsternas skattkista

av Inga Lewenhaupt¹

Kanske söker du en bok eller ett brev. Men när du väl fått tag i det du först sökte kanske du fick kännedom om saker utöver det du sökte, det som du inte anade att det fanns. Din upptäcktsresa kan börja!

Teatersamlingarna vid Statens musikverks båda avdelningar Musik- och teaterbiblioteket och Scenkonstmuseet rymmer spännande skatter för den nyfikne sökaren inom alla sceniska genrer och både för den som vill tränga djupare in i äldre teaterkonst och den som intresserar sig mest för samtiden. I detta nummer av *Dokumenterat* öppnar vi skattkistan på glänt och ger några exempel på vad du kan hitta. Hoppas det ”retar aptiten”!

Kan man till exempel verkligen få reda på hur man spelade teater innan det fanns inspelningar? Genom djupdykningar i samlingarna kan vi komma mycket långt. Det finns läroböcker av olika slag, ibland med tecknade förklaringar, bilder, foton, recensioner, beskrivningar i brev och dagböcker, memoarer och etikettböcker. Även böcker om kostym och maskering kan ge fingervisningar om agerandet. Liksom om hur teatrarna såg ut, vilken belysning man hade, vilken teknik i övrigt som användes. Påverkades agerandet av att man måste repetera i ytterkläder på grund av att teatrarna var så kalla? Vad betydde publiken för agerandet? Varför hade hovetiketten betydelse för spelreglerna?

Tidsaspekten på äldre tiders teaterverksamhet kan tydligt utläsas i samlingarna. Teatern var en hantverkskonst på ett helt annat sätt än idag. Det tog tid att skriva för hand, att kopiera rollhäften, att måla en kuliss, att sy för hand och byta kulisser med handkraft. Transporter med båt, häst och vagn tog tid liksom kommunikation med bud eller brev.

I samlingarna kan vi lära oss om publikens skiftande förväntningar och teatrarnas avsikter under olika tider. Innan man fick tillgång till andra bildmedier kunde teatern till exempel spela en roll som geografisk bilderbok genom att visa hur miljöer och byggnader såg ut i främmande länder.

De uppfostrande, sedelärande och politiska aspekterna kan vi också få reda på mycket om. Gustav III ville visserligen ha en svensk teater,

1. Inga Lewenhaupt är Fil. dr och var 1999–2006 chef för museum, bibliotek och arkiv vid Drottningholms teatermuseum och Sveriges teatermuseum.

men han anställde en fransk skådespelartrupp som ett viktigt redskap för att lära hovet franska och att föra sig vackert och som förebild för svenska skådespelare.

En av Europas största samlingar för teater och dans

Under Drottningholmsteaterupptäckaren Agne Beijers era 1922–1975 etablerades det teatermuseum med bibliotek och arkiv vi känner idag.

Därtill medförde sammanslagningen av teater- och musikmuseerna år 2010 att Musikmuseets äldre teatersamlingar med ursprung i Konst- och Industriutställningen 1897 samt Sveriges Teaterhistoriska Samfund 1912–1929 kom under samma tak som samlingarna från Stiftelsen Drottningholms teatermuseum (DTM).

Beijers initiala behov av utökade kunskaper om 1700-talets teatrar avspeglas i bibliotekets äldre samlingar med många böcker på franska och tyska samt bildarkiv med gravyrer, dekor- och kostymskisser. Hans många internationella kontakter, inte minst med Paris, avspeglas i såväl bok- som bildsamling.

Att bibliotekets katalog nu omspanner verk från över 500 år förtjänar att uppmärksammas. Personligen har jag vid mina många besök till olika teaterbibliotek och arkiv i Europa och USA kunnat göra jämförelser och mer och mer imponerats av våra rika samlingar i Sverige. Ett exempel på hur jag kunde gå över ån efter vatten var när jag (före dataåldern) länge sökte en fransk 1700-talsbok i bland annat Frankrike och Tyskland och den så småningom visade sig finnas i endast två kända exemplar, ett i teaterbiblioteket i Stockholm och ett i New York.

Det digitala sökandets plus och minus

Samlingarnas identiteter skapas numera till stor del via digitala medier, som gör dem mer och mer kända och tillgängliga och medför enorma tidsvinster. Ändå kan viktiga pusselbitar ibland bara fås genom fysisk kontakt med olika föremål och förvärvade insikter om helheter och sammanhang.

Boksökandet har idag tappat lite av sin doft av upptäckarglädje och nyfikenhetslusta. Nu måste man känna till vilken titel man vill söka på datorn.

Kortkatalogerna tog tid att leta i, men man kunde göra oväntade fynd, och till och med handstilar kunde ge viss information. Att själv gå och leta i bokhyllorna är något som numera till stor del är omöjligt för en låntagare. Många godbitar har jag under åren hittat bland ämnesområdesuppställda böcker som stått intill den bok jag sökt. Jag har då kunnat skaffa mig en bredare uppfattning om ett område, bläddra, ögna igenom ingresser och hitta kommentarer. Möten med det oväntade öppnade nya fönster och nya vyer.

Man skall heller inte underskatta betydelsen av information om bokstorlek, papperskvalitet, typ av bindning, doft och inte minst värdefulla kommentarer i marginalerna och handstilar som identifierar skrivaren. Här finns en fara när man gallrar och vill bevara ett enstaka rent exemplar.

Färgunderstrykningar och överkursningar i pjäser av regissörer och skådespelare kan missas om digitalisering skett i svartvitt. Ett exempel från min egen forskning är när jag på grund av bläckfärgen i ett brev kunde korrigera en tidigare felaktig datering. Handskrifters och teckningars uttryck för tidsepok och personlighet kanske inte alltid kan utläsas digitalt, särskilt om bara renskrift publicerats.

För att i någon mån kompensera det besökaren/forskaren i datorvärlden missar kan inte nog understrykas hur viktigt det är att en fackkunnig personal kan bistå med kompletteringar.

Betydelsen av närhet mellan bibliotek och arkiv

Även om mycket idag har åtkomst via datorvärlden, är närheten mellan anknytande bibliotek och arkiv av stor betydelse för forskare.

Filminstitutets bibliotek och arkiv finns nu på gångavstånd i Filmhuset. Carina Ari Biblioteket för dans ligger kvar i stan, Holländargatan 23, men flyttningar utanför stan har gjort andra svårare att nå. Kungliga Teatrarnas Arkiv (KTA) rörande både Operan och Dramaten som sedan 1940-talet varit deponerat vid DTM, återgick 2010 formellt till respektive teater. KTA finns ännu kvar i Gäddviken i Nacka och enligt en preliminär plan flyttar man 2024 tillsammans med ateljéerna till det ännu mer avlägsna Flemingsberg.

Mest bekymmersamt för den som inte nöjer sig med digitala visningar är de svåråtkomliga stora föremålssamlingarna i Munkhättan i Tumba där nu mycket förvaras som tidigare varit permanent utställt.

Dekorer och övriga samlingar med direkt koppling till Drottningholmsteatern och delvis även övriga slottsteatrar har nu överförts till Stiftelsen Drottningholms slottsteater och förvaras i olika byggnader på Drottningholm.

Hur har samlingarna finansierats och hur blir det i framtiden?

Grunden var från början Beijers helt privata bibliotek och några depositioner samt försiktiga inköp genom knappa medel från visningarna av Drottningholmsteatern. Täta förbindelser med de engelska, tyska, italienska och franska kulturinstituterna i Stockholm har vidare haft stor betydelse. Förutom att förmedla gästspel och anordna föreläsningar har de hjälpt till med många bokanskaffningar.

Tillskotten till samlingarna ökade i och med bildandet av föreningen Drottningholmsteaterns Vänner 1935, som under 75 års tid lämnade generösa bidrag till åtskilliga värdefulla inköp och bidrog till att värva sponsorer. Sedan 2010 fokuserar vänföreningen på bidrag till föreställ-

ningarna på Drottningholm och den framtida accessionen av samlingarna har blivit ett statligt ansvar.

Även samtiden måste bevaras. Uppgiften att bevaka teatrars och teaterverksammas arv genom auktionsfirmor och personliga kontakter får inte glömmas bort. Som museichef lyckades jag genom upprepade personkontakter få stora samlingar skänkta till den dåvarande stiftelsen. Ibland fick man ta i lite extra, som till exempel för att få Giacomo Oreglias stora commedia dell' artesamling. Två luncher på Grand Hôtel med goda viner blev avgörande. Jag undrar om man kan få statliga medel för sådant?

Värdefullt vore om den nuvarande föreningen Musik- och Teatermuseets Vänner (MTV) kunde öka sin medlemskader och locka sponsorer, för att i framtiden – om staten sviktar – kunna bistå med medel för nyförvärv. Dock har man inte längre själva Drottningholmsteatern som ”lockbete”.

Referenser

Beijer, Agne, ”Teatermuseet på Drottningholm” i *Teaterhistoriska studier*, Uppsala: Almqvist & Wiksells, 1940

Lewenhaupt, Inga, *Rätt man på rätt plats vid rätt tillfälle: Agne Beijer och Drottningholmsteatern – till 100-årsminnet av återinvigningen 2022*, www.dtm.se/om-agne-beijer (läst 17/10 2022)

SOU 2006:68. *Klenoder i tiden: en utredning om samlingar kring scen och musik*

Ett teatermuseums tillkomst

av Magnus Blomkvist¹

Teatermuseer har i alla tider levt farligt, det är sällsynt att något har fått existera kontinuerligt på en och samma plats. Stockholms teatermuseum får dessutom en lång och segdragen födelseprocess. Det börjar lovande i samband med Stockholmsutställningen 1897: Allmänna konst- och industriutställningen på Djurgården. Då var till och med teatern och musiken välkommen att få visa upp sig i en egen paviljong – Musik- och teaterpaviljongen – som låg snett bakom Biologiska museet, uppe på Hazeliusbacken.

1

Stockholmsutställningen 1897, Allmänna konst- och industriutställningen – Musik- och teaterpaviljongen, ritad av Ferdinand Boberg. (MTB)

Initiativtagare var regissören och teaterledaren Ludvig Josephson och skådespelaren Emil Hillberg, som ledde en kommitté bestående av Kungl. Operans direktör Axel Burén, Knut Michaelson, Gustaf Fredrikson, Ossian Hamrin och Harald Molander samt som sekreterare Johannes Svanberg. Tillsammans lyckades man få fram målningar, porträtt, kostymer och skisser till dekoration och kostymer plus andra dokument som åskådliggjorde kanske framför allt Stockholms musik och teaterliv från Gustav III:s dagar till samtiden. Den största samlingen var de musikinstrument från tidigare epoker som grosshandlare Carl Claudius från Malmö ställt till förfogande.

1. Magnus Blomkvist är tidigare teaterbibliotekarie på Musik- och teaterbiblioteket (MTB).

När man kom in i den runda paviljongen så möttes man rakt fram av en rekonstruktion av scenen till det nyligen rivna operahuset i skala 1:10, med slutscenen ur Naumanns opera *Gustaf Wasa* i Desprez scenografi och fyllda av rollfigurerna i kostymer. Allt noggrant kopierat efter originalen. Scenen kunde vridas så att man fick se hela teatermaskineriet. Till vänster fanns sen kabinett med dokument och föremål från den svenska teaterns – framför allt Kungliga teatrarnas – värld. På höger sida ett liknande kabinett från musikens område med Claudius stora instrumentsamling.

Stockholmsutställningen 1897, Allmänna konst- och industriutställningen – Musik- och teaterpaviljongen, insida. (MTB)

De tidiga åren

När utställningen sen plockades ner insåg man att här fanns grunden till ett svenskt musik- och teatermuseum. Alla var positivt inställda och beredda att skänka föremålen till ett kommande museum. Men var finna en lokal och finansiering? Till sist lyckade man baxa in instrumentsamlingen i en lokal vid Nybrogatan 9 och år 1899 etablerades där ett musikhistoriskt museum. Två år senare 1901 slogs dörrarna upp för allmänheten. Mycket tyder på att det var Johannes Svanberg som var den drivande kraften, och det blev också han som blev museets förste föreståndare. Denne hade verkat som skådespelare och andre regissör sen 1880 både på Stora teatern i Göteborg och Vasateatern i Stockholm, där han också verkade som sekreterare och kassör. En verklig eldsjäl med administrativ begåvning och brinnande teaterhistoriskt intresse som bland annat resulterade i flera böcker.

År 1894 grundade han Svenska teaterförbundet, och var dess sekreterare fram till 1903. Parallellt med dessa uppdrag verkade han som

sekreterare och kassör vid Kungliga teatern 1898–1908. Hela tiden strävade han efter att få in teatern i museet, men varken utrymmet eller pengarna räckte till för det, trots att man flyttat till nya lokaler vid Västra trädgårdsgatan 19. Det skulle dröja drygt 100 år innan det blev verklighet med Musik- och teatermuseet vid Sibyllegatan 2.

1904–05 skrev han flera upprop till allmänheten och uppmanade till att skänka teaterrelaterade föremål och dokument till Musikhistoriska museet för att framledes även kunna visa upp dem.

En hel del av 1897 års utställda material hade fått stanna inom museet, men dolt i magasinen.

Liknande ansträngningar gjordes runt om i Norden. I Norge lyckades man få till stånd ett norskt teatermuseum i Bergen 1919, mycket tack var Björnstjerne Björnson och Henrik Ibsen. I Danmark bildades 1911 ett ”Selskabet for dansk Teaterhistorie” med syfte att öppna ett teatermuseum.

Sporrad av dessa initiativ lät Svanberg år 1912 kalla in intresserade till att bilda ett svenskt sällskap för teaterhistorien. Han sände med pamfletten ”Huru skall ett teatermuseum i Stockholm kunna åstadkommas?” där han anger vad museet skulle omfatta:

- Äldre och nyare dekorationsskisser och modeller samt kostymbilder
- Bilder och planer av svenska och utländska teatrar
- Mise en scène
- Affischer, program och teaterbiljetter (!) samt teater- och musiktidningar
- Porträtt och autografer
- Kostymer och kostymdelar
- Teaterbibliotek och arkiv
- Föremål med kuriositetsvärde för att de tillhört svenska artister och konstnärer.

Fredagen 17 maj 1912 bildades ”Sveriges teaterhistoriska samfund” vid ett möte i Kungliga teaterns foajé. I styrelsen ingick Axel Burén (ordförande) Johan Flodmark, Nils Personne, Karl Warburg, Johannes Svanberg (sekreterare) och Oscar Wieselgren som redaktör för Samfundets årsskrift. Under första året anmälde sig sju ständiga medlemmar och 225 årligt betalande medlemmar. Samfundets årsskrift kom ut under tre år. Sista skriften trycktes 1915, men då börjar ekonomin krympa betänkligt, och med första världskrigets följder blev framtidsutsikterna allt hopplösare för ett nytt teatermuseum. I och med Johannes Svanbergs död 1918 försvann den drivande kraften. Men Nils Personne fortsatte på sitt håll och skrev en svensk teaterhistoria. Själva teatermuseet blev dock hängande i luften. Det skulle dröja sex år innan ett teatermuseum skulle bli aktuellt igen, men då från ett helt annat håll och med helt andra bevekelsegrunder.

Drottningholms teatermuseum

En vårvinterdag år 1921 fick Agne Beijer ledsagad av några tjänstemän från Nationalmuseet följa med in i ”magasinet” i gamla teaterhuset på

Drottningholm för att få titta på en tavla av Elias Martin som förvarades i ett rum på baksidan av huset. De gick in och passerade några ljusa rum innan de gick upp för en smal trappa, in till ett mycket stort mörkt och dammigt rum fyllt av stora kulisser och hängande rep och som man fick treva sig igenom innan man kom ut till ett ljust rum på teaterns baksida, där tavlorna förvarades. Detta var ett av alla försök att hitta avbildningar av teaterföreställningar från 1700-talet, som skulle kunna förklara varför teatern så förhäxade dåtidens publik. Själva de dramatiska texterna var ju ganska torra – inte minst Adlerberths dramer vilka Agne Beijer höll på att behandla i sin licentiatavhandling. Men här i Drottningholm insåg han fanns ju något mycket bättre: En hel teater intakt från 1700-talet med scen och salong, teatermaskineri och, som det visade sig, ett 30-tal kompletta dekorationsuppställningar!

3

Agne Beijer förevisar vindmaskinen på Drottningholms slottsteater för Gustav VI Adolf, Drottning Elisabeth och Prins Philip. (MTB)

Genom tillmötesgående från ståthållaren Murray vid Drottningholms slott, som blev mycket intresserad och uppmuntrade Agne Beijer, fick han tillstånd att låta röja ut teatern från alla magasinerade föremål och med hjälp av slottsarkitekten Ingvar Tengbom och Operans maskinmästare Gunnar Broberg samt scenförmannen Emil Andersson återställa teatern i så gott som ursprungligt skick. I de nu sju tomma rummen kring teatersalongen fanns plats att ställa ut gravyrer och teckningar med mera som satte in Drottningholmsteatern i sin tids sammanhang. Genom sin forskning kring 1700-talet hade Beijer kunskap om vilka fantastiska samlingar med teateranknytning som fanns i exempelvis Nationalmuseum, kanske främst Tessinsamlingen som skapats av Nicodemus Tessin d.y. och hans son Carl Gustaf Tessin. Ur denna samling, samt från Slottsarkivet, Konstakademien, Kungliga teatern och Nordiska museet sammanställde han en historisk linje från renässansens teaterfester och barockens virtuosa teaterteknik till den gustavianska teatern här i Stockholm. Allt ledde fram till själva teaterhuset, "the real thing"!

4

Drottningholms teatermuseums utställning i Desprez-rummet, sydvästra hörnrummet (foto: André Lafolie). (MTB)

5

Drottningholms teatermuseums utställning vid trappan upp till salongen (foto: Per Bergström). (MTB)

6

Drottningholms teatermuseums utställning på andra våningen mot väster. (MTB)

Vid invigningen lördagen 19/8 1922 fick publiken se utställningen och sen gå in i teatersalongen och uppleva allt i verkligheten med scener ur 1700-talets repertoar inklusive sång, dans och musik i autentisk scendekor

och scenväxlingar inför öppen ridå. Som final visades två amoriner som svävade ner i "la gloire" från himlen. Rena magin!

Men teatermuseet krävde också underhåll. Eftersom ju själva huset i sig var det viktigaste museiföremålet så fordrades det även säkerhetsåtgärder mot brand och stöld – och att förebygga slitage från alla besökare. Hela 1920-talet var ekonomin minst sagt bräcklig. Det var i första hand visningsintäkterna som skulle täcka personal och museets vidareutveckling. Agne Beijer försökte få sin lön som teaterrecensent vid *Göteborgs handels- och sjöfartstidning* där han rapporterade från Stockholms teaterliv 1924–1930. Genom en donation 1926 från barndomsvännen och kusinen Torsten Tegnér på 9 600 kronor till slottsförvaltningen, kunde ett års löner betalas ut till Beijer – närmare bestämt 800 kronor i månaden.

År 1927 fick museet som gåva två teatermodeller från barocken. Dels en stor modell av Teatro Farnese i Parma från tidigt 1600-tal, dels en infernomodell målad på kopparplåt efter J. Callots etsning "Den helige Antonius frestelse" som ursprungligen skänkts till C. G. Tessin av Ludvig XV. Dessa kunde visas upp tack vare att ytterligare fyra rum på teaterns övervåning blev tillgängliga. År 1931 vågade man sig på att ställa ut nyligen inkomna teckningar och dekorskisser av konstnärerna Emanuel Limnell, Fritz Ahlgrenson, Emil Roberg och Christian Jansson i samma rum mot karusellplanen öster om teaterhuset. Trots protester så var det ett första steg att låta teatermuseet växa och visa upp senare tiders svensk teaterhistoria.

Drottningholmsteaterns vänner

Ett viktigt steg för teatermuseet var bildandet av Drottningholmsteaterns vänner år 1935. Tack vare denna förening, som under Prins Eugens ordförandeskap växte till över 300 medlemmar, fick museet resurser att köpa in föremål, dokument och böcker, plus att den ökade kännedomen om teatermuseet gjorde att fler donationer flöt in.

År 1936 arrangerades en specialutställning, Svensk scendekoratv konst 1916-1930, i den stora artistfoajén bakom scenen. Till denna bjöds samtida scenografer som Knut Ström, Isaac Grünewald, Thorolf Janson och Otte Sköld in för att ställa ut sina verk. Detta uppskattades både av publiken och konstnärerna som lät många av sina verk stanna kvar i museets ägo. Det var ett av många sätt som Agne Beijer använde för att bygga upp museisamlingen. Bara under 1936 fick man in 400 skisser av bland andra Thorolf Jansson, Emil Roberg, Andreas Brolin, Georg och Herman Müller, samt 100-tals skisser från Grabows ateljé. Dessutom tillkom en ovärderlig samling med fotografier av svenska skådespelare och föreställningsfotografier från 1800-talet vilka apotekaren Fredrik Helleday samlat och monterat i 15 stora tjocka album i ett medföljande specialgjort vitrinskåp.²

2. Se <https://musikverket.se/musikochteaterbiblioteket/rariteter/fotografier/helledays-samling>

Följande år donerade en av vännerna, Boguslaw Klingspor, 50 000 kronor till hyra för en lokal inne i Stockholm, Linnégatan 17, där bibliotek, arkiv och den del av samlingarna som ej visades ute på Drottningholmsteatern placerades. Två år senare flyttade man till större utrymmen på Linnégatan 7 och kunde därmed också öppna biblioteket och samlingarna för allmänheten.

Museum, bibliotek, arkiv och föreställningar

Först 1941 fick Agne Beijer en medhjälpare, när Gustaf Hilleström anställdes, och allteftersom tog över ansvaret för bibliotek och arkiv på Linnégatan och visningsverksamheten ute på Drottningholmsteatern. Då hade Agne Beijer startat ämnet Teaterhistoria vid Stockholms Högskola, först som docent och från 1946 som Nordens första professor i Teaterhistoria.

Under alla dessa år var teatermuseet en udda del av Riksmarskalksämberet som egentligen inte hade resurser just för sådan verksamhet. Framför allt blev ekonomin väldigt skraltig under krigsåren 1939–45 då intäkterna från museiverksamheten på teatern så gott som uteblev. Därför beslöt man 1945 att bilda Stiftelsen Drottningholms teatermuseum vilken var fristående från Riksmarskalksämberet och som styrdes av en nämnd med representanter från staten, museet och vänföreningen, och med ståthållaren som ordförande.

Men de ekonomiska bekymren skulle hemsöka museet även i fortsättningen. Ett av problemen var själva museet: Slottsteatern var dess upphov och motivation som museum, men den dominerade helt och kom att förkväva museets övriga verksamhet. Framför allt när man från 1930-talets slut började ge små föreställningar för vänföreningen, och senare även för andra organisationer och personalföreningar för att dryga ut inkomsterna. Denna verksamhet tog fart när Hilleström tog över ledningen av verksamheten 1944, och senare fick till ett samarbete med Operan från 1948. Från några få föreställningar per år hade det fram till 1966 då teatern blev 200 år utvecklats till ett 60-tal föreställningar per år. Även vänföreningen påverkades så att intresset alltmer gled över från museet till föreställningsverksamheten.

Det andra stora problemet var att teatermuseet inte hade någon utställningslokal, förutom inne i teatern, och samlingarna växte år för år både bakåt och framåt i tiden. Hela 1800-tals och 1900-talssamlingen med scenmodeller, kostymer, skisser, gravyrer, masker och affischer och fotografier etcetera kunde bara plockas fram till små tillfälliga utställningar i anslutning till biblioteket och arkivet, eller i samarbete med andra institutioner som kunde ge utrymmet som behövdes. Så till exempel den stora utställningen Offentliga nöjen som 1951 visades på Liljevalchs konsthall. Men samlingarna var inte helt osynliga, utan lånades ut till andra institutioner, både inom landet och internationellt. Drottningholms teatermuseum blev med åren alltmer känt och uppskat-

tat runt om i världen. År 1955 valdes 18 föremål ut att ingå i Europäische Theaterausstellung i Wien och då inte bara från 1700-talet utan ända fram till samtiden.

Vid en omorganisation av museet utnämndes Agne Beijer till museichef och Gustaf Hilleström till försteintendent samt ansvarig för föreställningsverksamheten. Året därpå avgick Beijer från sin personliga teaterprofessur och efterträddes av sin ende doktorand som avlagt filosofie doktorexamen: Gösta M. Bergman.

Jubileumsåret 1966, då slottsteatern fyllde 200 år, blev konstnärligt en triumf med flera gästspel från utlandet, bland annat från Wien, London, Köpenhamn och Hannover och tre egna uppsättningar. Ekonomiskt blev det däremot en mindre katastrof med kännbara följder för hela verksamheten, vilket också ledde till inre konflikter. Beijer avgick då som museichef, och efterträddes av Hilleström som föreståndare. Två år senare avgick också Hilleström på egen begäran. Samma år anställdes Barbro Stribolt som museiintendent på halvtid.

Framplockade kostymskisser i gravrysalen, Drottningholms teatermuseum, Filmhuset (foto: Åsa Tillman). (MTB)

8

Magasinet, Drottningholms teatermuseum, Filmhuset (foto: Åsa Tillman). (MTB)

År 1970 flyttade Drottningholms teatermuseum in i det nybyggda Filmhuset på Gärdet och fick nu funktionella lokaler för bibliotek och arkiv, och i viss mån för de mindre skrymmande museiföremålen. Resterande föremål fick som förut förvaras ute på Drottningholm i teaterhuset och på vinden i vaktflygeln.

Bland de oskattbara stora föremålen var naturligtvis originalkulisserna i störst behov av att få ett skyddat magasin. Tack vare en donation från Wallenbergsfonden kunde man låta bygga ett magasin i Dammtorp, strax väster om Drottningholm. Detta invigdes 1973 men hade till och från problem med luftfuktigheten vilket bara delvis avhjälpes med avfuktningssapparat.

1979 efterträddes Bertil Bokstedt, som varit museichef och konstnärlig ledare sen 1969, av Arnold Östman. Samma år togs utställningen ute på Drottningholmsteatern bort och därmed fanns det ingen plats för teatermuseets exponering utåt. Först tre år senare, 1982, kunde utställningen i reviderad form ställas ut i Hertig Carls paviljong framför teatern. Samma år fick museet tillgång till en del av Hovstallet inne i Stockholm för de mer skrymmande föremålen, som alla scenmodeller, dockteatrar och annat arkivmaterial.

9

Museichefen Barbro Stribolt med besökare utanför expeditionen till Drottningholms teatermuseum, Filmhuset (foto: Åsa Tillman). (MTB)

År 1983 blev Barbro Stribolt museichef även till namnet – hon hade i princip haft huvudansvar för museets samlingar från 1969 – och museet får mer stadga i sin målsättning. Det märks i stiftelsens nämndsprotokoll där nu museet alltid rapporterar nyförvärven och andra händelser. Nu börjar också katalogiseringen av samlingarna enligt svensk museipraxis. Dessutom blir kontakten med andra institutioner intensivare tack vare SIBMAS (Société Internationale des Bibliothèques et des Musées des Arts du Spectacle) och den nordiska motsvarigheten NCTD (Nordisk Center for Teaterdokumentation) vilket gav nya impulser och påskyndade utvecklingen.

Sveriges teatermuseum

Under 1990-talet gick man successivt över till digital registrering av både museiföremålen, böcker och svensk teaterrepertoar. Barbro Stribolt efterträddes vid sin pensionering 1999 av Inga Lewenhaupt som fick nästa flytt på sin lott, nu till Gäddviken. I samband med flytten 2001 beslöt man att ändra museets namn till Sveriges teatermuseum, eftersom samlingarnas tyngdpunkt numera låg på 18- och 1900-talen och rymde material från hela Sverige. Invigningen skedde 2002 med kulturministern Marita Ulvskog som klippte bandet. Men inga flyttar kunde hjälpa upp den skrala ekonomin. Omprioriterade budget var Marita Ulvskogs förslag.

10

Sveriges teatermuseums expedition, Gäddviken (foto: Karin Henriksson). (MTB)

Den ena tjänsten efter den andra försvann och till slut var det bara tre kvar. En enmansutredning bestående av Keith Wijkander tillsattes och resulterade 2005 i "Klenoder i tiden" som pekade på att Sveriges teatermuseum var för litet för att ekonomiskt kunna stå för sig självt. I stället borde man slå ihop museet med Musikmuseet (och samtidigt införliva Dansmuseet, Marionettmuseet och ett eventuellt Filmmuseum. Men riktig så blev det inte). Senhösten 2006 efterträddes Inga Lewenhaupt av Peter Gripewall som kom från före detta Eskilstunas teatermuseum och under hans tid blev hopslagningen verkställd och museidelen skiljdes helt från Drottningholmsteatern och dess vänförening. Därmed förstatligades Sveriges teatermuseum och gick upp i Musikmuseet, nu under namnet Musik- och teatermuseet – som nu också inkluderade Marionettmuseet, respektive Musik- och teaterbiblioteket, allt inom myndigheten med namnet Statens musiksamlingar. Så efter hundra år blev Johannes Svanbergs vision verklighet.

År 2011 öppnades så det nya Musik- och teatermuseet i Musikmuseets lokaler i Kronobageriet på Sibyllegatan 2. Tre år senare stängdes det för en totalrenovering av byggnaden (så mycket som ett kulturarv får renoveras...) och öppnade igen 2017 nu som Scenkonstmuseet.

Fyra år senare flyttade arkiven och samlingarna från Gäddviken tillsammans med biblioteket från Torsgatan till nya lokaler på Tegeluddsvägen 100 vid Frihamnen. Museisamlingarna lämnade Stockholm helt och flyttades till Statens museidepå i Munkhättan.

Teatermuseets tillfälliga utställningar

- 1936 Svensk scendekoratv konst 1916-1930 (i Drottningholmsteatern)
- 1951 Offentliga nöjen, Djurgårdsmässans teaterutställning arrangerat av Svenska teaterförbundet och Publicistklubben i samarbete med Filmhistoriska samlingarna och AB Radiotjänst (på Liljevalchs konsthall)
- 1964 Vandringsutställning om svensk scenografi i samarbete med Riksförbundet för bildande konst
- 1972 Vandringsutställning om Strindbergs teater i samarbete med Riksutställningar
- 1973 Torbjörn Egners teaterverksamhet (i Filmhuset)
Grand Opéra i samarbete med Kungliga Operan (i Operans punschlund)
- 1974 Gueye Rolfs kostymskisser (i Filmhuset)
- 1975 Om Oscarsteatern i samarbete med Stockholms stadsmuseum (i Stadsmuseet)
Strindbergs kvinnogestalter (i Strindbergsmuseet)
- 1976 Svenska teaterbyggnader från Adelcranz till Liljeqvist (i Operan)
- 1977 Erik Erikssons marionetteater 1909 (på Marionettmuseet)
- 1979 Bollhuset till Dramaten i samarbete med Stockholms stadsmuseum (i Kulturhuset)
Södra teatern i samarbete med Stockholms stadsmuseum (i Stadsmuseet)
Tittskåpsteatrar från 17- och 1800-talen (i Liljevalchs konsthall)
- 1982 Teatermuseet på Drottningholm (i Hertig Carls paviljong)
- 1983 Från Humlan till Intiman, Stockholms privatteatrar i samarbete med Stockholms stadsmuseum (i Stadsmuseet)
- 1999 Carl von Linné / Carl Linnaeus, i samband med urpremiären av Jonas Forsells opera "Trädgården" på Drottningholmsteatern (i Hertig Carls paviljong)
- 2000 Isaac Grünewald, scenografen, konstnären, människan (i Judiska museet)
Kungliga gestalter från Christina till Carl XII (i Hertig Carls paviljong)
Tragiska hjältar i kjol (i Hertig Carls paviljong)
- 2001 Inga Tidblad 100 år (i Hertig Carls paviljong)
- 2002 "Kärlek måste vi ha" (på Oscarsteatern)
- 2003 Louis Gallodier, den svenska balettens fader (i Hertig Carls paviljong)
- 2004 Det tredje könet, en utställning om kastraterna (i Hertig Carls paviljong)
- 2005 Scenbyte, svensk scenografi under 1900-talet (i Kulturhuset)
- 2006 Arlequins förvandling (i Hertig Carls paviljong)
- 2007 På scen, Isaac Grünewald: konst, teater och reklam (i Norrköpings konstmuseum)
- 2009 Mago, Max Goldsteins teaterverksamhet (i Judiska Museet)
Så det kan gå!, Strindberg från idé till scen (i Strindbergsmuseet)
Teaterns värld i samarbete med Helsingborgs stadsteater (på Dunkers, Helsingborg)
- 2011 Lena Nyman (i Musik- och teatermuseet)
- 2012 Foto: Beata Bergström (i Musik- och teatermuseet)
- 2013 Små aktörer, stora roller: berättelser om dockteater (i Musik- och teatermuseet)
- 2017 ... and it's gone, installation av Carina Reich och Bogdan Szyber (i Scenkonstmuseet)
Kännbart (i Scenkonstmuseet)
- 2018 Bergman lögn och sanning (i Scenkonstmuseet)
- 2019 Sound check! (i Scenkonstmuseet)
- 2021 Everybody dance (i Scenkonstmuseet)
- 2022 Cirkusfotografi (i Scenkonstmuseet)
Christer Landergrens fotografier av jazzens artister (i Scenkonstmuseet)

Referenser

Arkiv och otryckt material

Dagböcker från Föreningen Drottningholmsteaterns vänner 1935–45.

Protokoll från Stiftelsen Drottningholmsteatern 1945–1990.

Litteratur och tryckt material

Tidningsklipp 1922–2010 i Musik- och teaterbibliotekets klippsamling.

Bilder från Slottsteatern på Drottningholm (red. Agne Beijer), Malmö, 1942.

Hasselgren, Andreas, *Utställningen i Stockholm 1897: beskrifning i ord och bild öfver Allmänna konst- & industriutställningen*, Stockholm: Fröléen, 1897.

Katalog över Teatermuseets permanenta utställning Hertig Carls paviljong på Drottningholm, Stockholm: Drottningholms teatermuseum, 1990.

Lydén, Arne, *Agne Beijer: en minnesteckning*, Stockholm: Föreningen Drottningholmsteaterns vänner, 1982.

”Offentliga nöjen”: *Djurgårdsmässans teaterutställning 1951*, Stockholm, 1951.

Ring, Lars, *50 år med DTV: kort historik över Föreningen Drottningholmsteatern vänner*, Stockholm: Föreningen Drottningholmsteaterns vänner, 1985.

Svanberg, Johannes, *Huru skall ett teatermuseum i Stockholm kunna åstadkommas?*, Stockholm, 1912.

Teaterhistoriska studier, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1940.

Teatermuseet på Drottningholm (red. Barbro Stribolt), Stockholm: Drottningholms teatermuseum, 1984.

Årsskrift: Sveriges teaterhistoriska samfund (årgång 1912), Stockholm, 1913.

Några böcker i Musik- och teaterbibliotekets teatersamlingar

av Rikard Larsson¹

En av de viktigaste händelserna rörande Musik- och teaterbibliotekets teatersamlingar är när litteratur- och teaterhistorikern Agne Beijer återupptäcker 1700-talsteatern ute vid Drottningholms slott. Orsaken till att Beijer 1921 begav sig dit var att han hade fått veta att en oljemålning av Elias Martin föreställande ett riddarspel skulle finnas där.

Detta blev inledningen på en verksamhet som precis har hunnit fylla 100 år. Ty året efter, 1922, grundades nämligen Drottningholms teatermuseum och 1925 utsågs Beijer till dess intendent. Inte förrän 1937 startades biblioteksverksamheten, men under de 15 år som hann passera lyckades Beijer utveckla en fin och omfångsrik boksamling, och den blev tillsammans med några viktiga donationer en grundplåt för biblioteket när samlingsbyggandet efter hand tog fart. Idag uppgår antalet böcker som anknyter till scenisk konst i vid bemärkelse till över 70 000. Jag ska i det följande intressera mig en smula för Agne Beijer och Musik- och teaterbibliotekets boksamlingar och lyfta fram några titlar som sticker ut och visar på både bredd och djup.

Rara och äldre böcker

Apropå Elias Martins oljemålning formulerade sig Beijer på följande vis:

*Jag var själv icke konsthistoriker av facket och tavlan intresserade mig från tämligen speciella synpunkter. Jag hade under många år varit på jakt efter allt som kunde ge någon upplysning om inscenering, dekorationsväsen, kostymer, scenteknik o.d. [...]*²

Den här ambitionen avspeglar sig faktiskt också i våra boksamlingar på så vis att bland de äldre böckerna är spännvidden stor när det gäller på vilket vis de anknyter till teatern. Exempelvis har vi böcker om fyrverkerier, om karnevaler, om kostymer, om kulturhistoria, om arkitektur och så vidare. Förutom detta också självklart litteratur som mer direkt berör dramatik och teater.

Dessutom var ju Beijer i grunden litteraturhistoriker; hans huvudsakliga intresse var 1700-talet och den gustavianska teatern, och det fanns tidigt en ambition att biblioteket skulle innehålla böcker som avspeglade teaterhistorien från dess begynnelse fram till nutid. Det här innebär att man kan göra ganska spännande kronologiska jämförelser utifrån det som finns i våra samlingar.

1. Rikard Larsson är författare och bibliotekarie på Musik- och teaterbiblioteket.

2. Agne Beijer, "Teatermuseet på Drottningholm" i *Teaterhistoriska studier*, Uppsala: Almqvist & Wiksells, 1940, s. 50.

Den förmodligen äldsta boken som vi har i vårt teaterbestånd är en utgåva av Terentius samlade pjäser, utgiven och tryckt av Johan Grüninger i Strasbourg 1499.³ Riktigt när och hur den hamnade i bibliotekets ägo är oklart. På pärmens insida finns ett exlibris tillhörande den engelske industrimannen Thomas Walter Harding som levde 1843–1927. Men exemplaret saknar ett ursprungligt accessionsnummer och har begåvats med ett sådant först 2011 då det också katalogiserades och fick en post i Libris. Hursomhelst är boken ett bra exempel på ett verk som representerar flera av de aspekter som Beijer nämner när han förklarar sitt intresse för Elias Martins tavla: inscenering, scenografi, kostym med mera.

Förutom de sex Terentius-pjäserna på latin innehåller utgåvan marginaler med textkommentarer författade av Aelius Donatus. Han var verksam som lärare i retorik under 300-talet och skrev utläggningar om bland annat just Terentius dramatik. 1433 återfanns dessa i en codex i ett kloster i Maintz, vilket bidrog till intresset av antiken i allmänhet och Terentius i synnerhet.⁴ I slutet av Grüninger-utgåvan finns dessutom excerpter ur den biografiska skriften *Vita Terentii [Terentius liv]* av Francesco Petrarca.

Mest iögonfallande med denna edition är nog ändå de många träsnitten som ackompanjerar texten. Varje pjäs inleds med en så kallad *figurae declaratio* – ett helsidesstort träsnitt som visualiserar pjäsens dramaturgi och med hjälp av pilar vägleder läsaren genom handlingen. Grüninger-utgåvan är den första kända edition som använder sig av denna teknik.⁵

Figurae declaratio på vänster sida och ett träsnitt tillhörande prologen till *Eunucken* på höger. (MTB)

3. Terentius, *Terenti[us] cu[m] directorio vocabuloru[m], sententiaru[m] artis comice, glosa i[n] terlineali, come[n]tarijs Donato, Guidone, Ascensio*, Strassburg: Johann Grüninger, 1499.
4. Giulia Torello-Hill & Andrew J. Turner, *The Lyon Terence: its tradition and legacy*, Leiden: Brill, 2020, s. 53f.
5. Torello-Hill & Turner, 2020, s. 213.

Texten interfolieras därefter av ett antal träsnitt som föreställer olika scener ur respektive pjäs. I vilken utsträckning som dessa ska tolkas som avbildningar av det samtida sena 1400-talets teaterpraktik, eller snarare uppfattas som försök till rekonstruktioner av den antika teatern är fortfarande omtvistat och svårt att svara på. Teaterhistorikern Luigi Allegrimenar att det förmodligen är en smula av båda två.⁶

Om vi hoppar fram några hundra år i teaterhistorien så finns ytterligare en spännande utgåva av Terentius pjäser publicerad 1736.⁷ Här ger accessionsnumret vid handen att den fördes in i bibliotekets katalog 18 oktober 1959.⁸

Text och litografier ur Terentius *Eunucken*. (MTB)

Scenbilderna i denna edition skiljer sig ganska markant jämfört med den tidigare. Litografierna visar skådespelare klädda i vita, togaliknande dräkter och de bär också masker för sina ansikten. Klädedräkten hämtade inspiration från den grekiska nya komedin och likaså var bruket av masker hämtat därifrån. Däremot är det omstritt ifall masker verkligen användes på scenen redan under Terentius livstid. Konsensus förefaller vara att användningen av masker under Romartiden etablerades först senare.⁹

Några översättningar till svenskan finns också, emellertid inga samtida. Mellan 1699 och 1708 publicerades en utgåva med parallelltext på fran-

6. Luigi Allegrimenar, "On the rebirth of theatre, or of the idea of theatre in humanistic Italy" in *Theatrical spaces and dramatic places: the reemergence of the theatre building in the Renaissance (Theatre symposium ; 4)*, Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 1996, s. 52.

7. Terentius, *Pub. Terentii comoediae nunc primam italicis versibus redditae: Cum personarum figuris aeri ... incisus ex ms codice Bibliothecae vaticanae*, Urbini: Hieronymi Mainardi, 1736.

8. DTM:s accessionskataloger (Vol 1-17), A1172.

9. George Duckworth, *The nature of Roman comedy: a study in popular entertainment*, Princeton: Princeton University Press, 1952, s. 88ff, 92.

ska och svenska översatt av Carl Gustaf Österling. Drygt tvåhundra år senare kom en komplett översättning av Adolf Fredrik Wimmercranz.¹⁰

Tidigt infångade teaterögonblick

En annan kategori som Beijer nämner är kostym och även den är väl representerad i våra samlingar. Nedanstående bilder är tagna ur *Petite galerie dramatique*, en serie gravyrer utgivna i 16 volymer 1796–1843.¹¹ De hämtar sina motiv från många av Paris teatrar och avbildar dåtidens välkända skådespelare agerande i mer eller mindre bekanta pjäser, och i mer eller mindre idérika utstyrselar. Många bilder är oväntat levande och utstrålar en inte obetydlig närvaro; det rör sig alltså inte om stela porträtt utan snarare om sceniska ögonblicksbilder på så vis att gravyrerna visar skådespelarna vid bestämda scener, till och med vid specifika repliker, och faktiskt ofta tycks fånga dem mitt i själva agerandet. I bibliotekets bestånd saknas emellertid flertalet volymer och endast de tre första banden har hittills införskaffats.

Gravyrer föreställande Charlotte Vanhove och François-Joseph Talma i *Petite galerie dramatique*, 1796–1843. (MTB)

10. Terentius, *Les comedies de Terence suivant la nouvelle traduction de madame d'Acier traduites en suédois ...* [par C. G. Österling], Stockholm: Burchardi, [1699–1708]; Terentius, *Terentii Lustspiel*, Stockholm: Norstedt, 1896.

11. *Petite galerie dramatique ou Recueil de différents costumes d'acteurs des théâtres de la capitale* [Tome 1–16], Paris: Chez Martinet, 1796–1843.

Ovan ser vi skådespelarna, tillika det äkta paret, Charlotte Vanhove och François-Joseph Talma. Just Talma lär ha varit Napoleons favorit-skådespelare och var en av de mest kända skådespelarna i Paris under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Karriärvalet var dock inte självklart då han kom från en släkt av tandläkare och också började sin karriär som sådan i London.¹² Han spelade likväl amatörteater på fritiden och när han återvände till Paris 1785 blev han snart en del av ensemblen på Comédie Français.

I samband med revolutionen 1789 splittrades Comédie Français i en rojalistisk och i en republikansk del. Talma tog ställning för revolutionen och följde med republikanerna till en ny teater belägen på rue de Richelieu, men hans tillkommande hustru förblev vid den gamla. 1793 agerade hon i en uppsättning av Samuel Richardssons *Pamela* som ansågs vara alltför subversiv och följaktligen arresterades hela skådespelarensemblen. Hon fick sitta fängslad i fem månader.

Även i Sverige gavs böcker och tidskrifter ut i vilka skådespelare avbildades och flera av dessa finns i bibliotekets samlingar. Ett exempel är nedanstående etsning av Elis Chiewitz hämtad från *Svenska teater-galleriet*. Den föreställer skådespelaren Lars Hjortsberg i paradrollen som Kapten Puff ur Olof Kexéls pjäs med samma namn.¹³ Hjortsberg kom tidigt i kontakt med teatern och dramatiken då han redan som sexåring blev elev vid Kungliga teatern. Gustav III fattade omsider tycke för den unge gossen och gav honom anställning först som så kallad garçon bleu, en slags oadlig page eller upppassare, och senare som lektor med ansvar för böckerna på Haga slott.¹⁴ Hans skådespelarkarriär inleddes såsom ende svensk vid Gustav III:s franska skådespelartrupp, tog inom kort fart och redan tidigt framgår det att han är en förstklassig imitator och snart fulländat behärskar sitt ansiktes mimik.¹⁵

12. Henri Lamendin, *François-Joseph Talma, 1763–1826: dentiste et acteur favori de Napoléon Ier*, Paris: L'Harmattan, 2014.

13. Elis Chiewitz, *Svenska teater-galleriet*, Stockholm, 1826.

14. Niklas Brunius, "Alltid ny och alltid densamma": studier i Lars Hjortsbergs spelstil" i *Dramaten 175 år: studier i svensk scenkonst* (red. Gösta M. Bergman & Niklas Brunius), Stockholm: Norstedt, 1963, s. 104.

15. Brunius 1963, s. 109f.

Lars Hjortsberg i rollen som Kapten Puff. (MTB)

I och med fotokonstens intåg förändrades och expanderade förstås möjligheterna att avbilda skådespelarna på scenen. Ett praktverk är boken *Foto* innehållande ett brett urval av fotografen Beata Bergströms bilder.¹⁶ Hon började sin bana som teater- eller scenfotograf i mitten av femtiotalet. Hon utvecklade scenfotograferandet på så vis att hon antog en mer dokumentär hållning och i stället för att arrangera sina motiv fotograferade hon under både repetitionsarbete och föreställningar vilket gav bilderna en mer direkt och okonstlad närvaro. Hennes efterlämnade foton finns hos Musik- och teaterbiblioteket och uppgår till 55 volymer.

16. Beata Bergström, *Foto*, Stockholm: Signum, 2013.

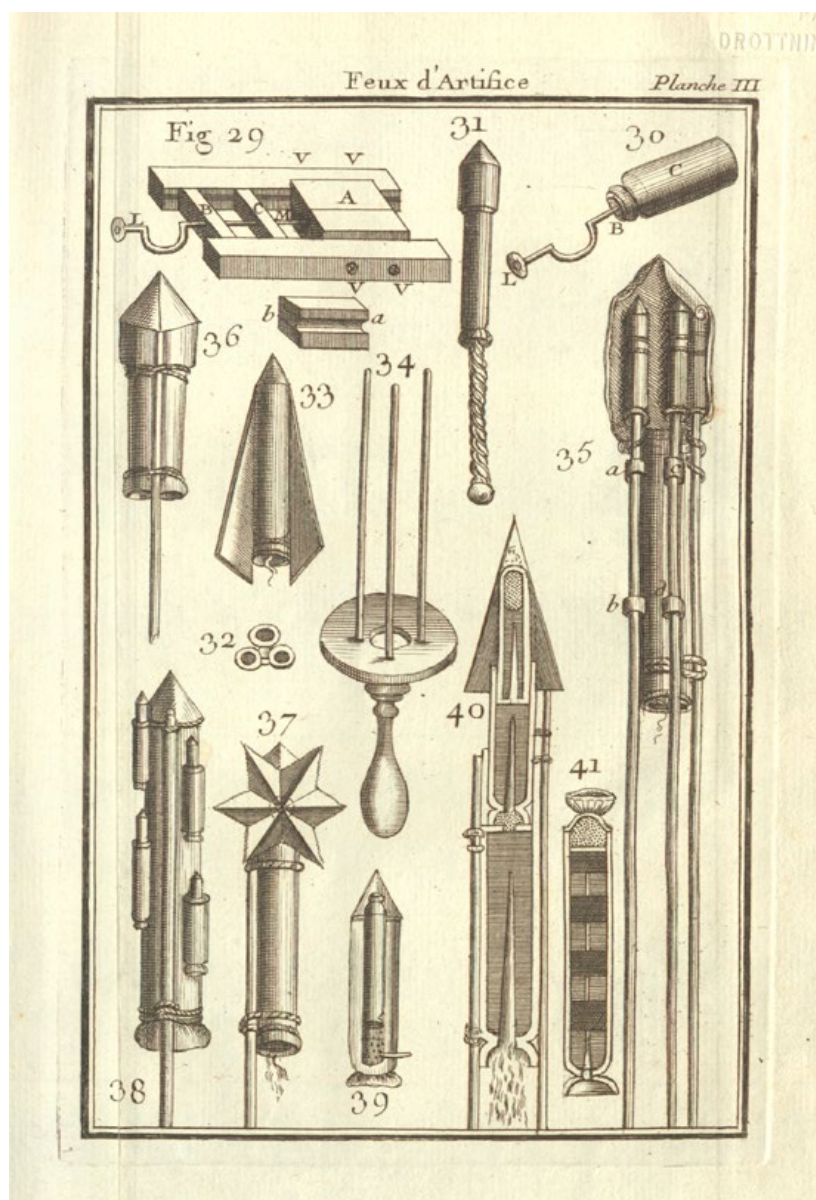
Fram- och baksida till Beata Bergströms bok *Foto*. (MTB)

Och ett avslutande fyrverkeri...

En intressant kategori böcker är de som behandlar raketer och fyrverkerier. Även detta ett slags teatralt sidospår men som ändå fyller sin plats i en scenkonstsamling. En av de äldsta vi har är *Traité des feux d'artifice pour le spectacle* och enligt accessionslistan införlivades den i samlingarna 11/1 1961. Att Beijer har införskaffat denna, eller åtminstone godkänt inköpet av den, kan vi sluta oss till genom att biblioteket vid tiden hade en inköpsnämnd i vilken bland annat Beijer ingick, och som godkände alla inköp.

Boken i fråga är skriven av Amédée-François Frézier. Han var ingenjör och vetenskapsman, men också upptäcktsresande och verksam inom den franska underrättelsetjänsten under 1700-talet. Redan i början av sin långa karriär gav han 1706 ut *Traité des feux...* och 1747 publicerades en reviderad version och det är denna utgåva som finns hos Musik- och teaterbiblioteket.

17. DTM:s accessionskataloger (Vol 1-17), A1172; Amédée-François Frézier, *Traité des feux d'artifice pour le spectacle. Nouvelle édition, toute changée, & considérablement augmentée*, A Paris, Quay des Augustins... , 1747.

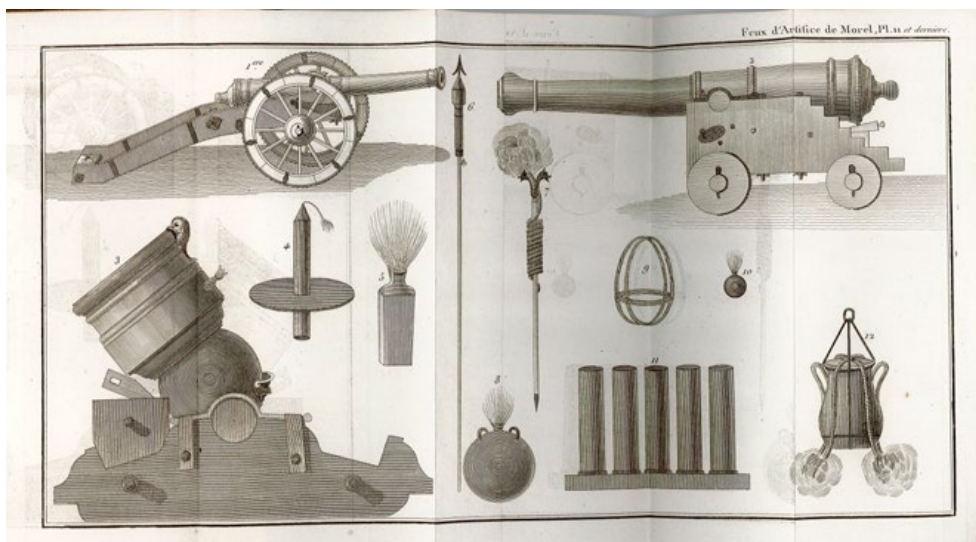
Planschblad ur *Traité des feux d'artifice pour le spectacle* med olika typer av raketer och fyrverkerier. (MTB)

Boken är en genomgång av raketer och fyrverkeripjäser tänkta att användas vid festligheter och ceremoniella sammanhang. Den innehåller också detaljerade instruktioner om hur raketerna ska tillverkas, likaså beskrivs ingående framställningen av krut. Sammantaget renderade boken Frézier en hel del uppmärksamhet, bland annat från den franska militären.¹⁸

En annan bok av liknande slag är *Traité pratique des feux d'artifice: pour le spectacle et pour la guerre* av A. M. Th. Morel.¹⁹ Den utkom år 1800 och precis som i Fréziers bok finns gott om anvisningar som beskriver hur raketer och krut ska tillverkas. Likväl riktar sig boken aningen mer mot försvar och militär, och den innehåller utviksblad med etsningar av både granater, kanoner och mörsare.

18. Jules Philippe, *Les hommes de science de la Savoie: A.-F. Frézier, ingénieur & architecte*, Annecy: F. Abry, 1884, s. 11f. [Fulltext: <http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015075023500> ; läst 2022-08-15]

19. A.M.Th. Morel, *Traité pratique des feux d'artifice, pour le spectacle et pour la guerre, avec les petits feux de table, et l'artifice à l'usage des théâtres*, A Paris, chez Firmin Didot..., 1800.

Planschblad ur *Traité pratique des feux d'artifice, pour le spectacle et pour la guerre...* som visar granater, kanoner och mörsare. (MTB)

Från modernare tid kan det vara värt att nämna Arthur Lotz bok *Das Feuerwerk, seine Geschichte und Bibliographie* som gavs ut 1940. Till skillnad från tidigare nämnda böcker finns här inga instruktioner om tillverkning av fyrverkeripjäser eller krut. Fokus ligger helt på pyroteknikens konstnärliga sida. Boken innehåller ett flertal avbildningar av berömda fyrverkerier genom tiderna. Exempelvis finns nedanstående bild som visar en del av fyrverkerierna vid Karl XI:s regeringstillträde 1672.²⁰

Abb. 34. Fünfteiliger Feuerwerksaufbau anlässlich des Regierungsantrittes Karls XI von Schweden, Stockholm 1672.

Avbildning av fyrverkeri hållet vid Karl XI:s regeringstillträde. (MTB)

20. Arthur Lotz, *Das Feuerwerk, seine Geschichte und Bibliographie: Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte der Feste und des Theaterwesens in sieben Jahrhunderten*, Leipzig: Hiersemann, 1940, Tafel 24.

Lustigt nog påminner denna fyrverkerikomposition en smula om en av bilderna i en betydligt yngre bok. I *Le théâtre du feu* finns fotografier från bland annat L'Éxpositions des Océans som gick av stapeln i Lissabon 1998.²¹

Fotografi av fyrverkeri hållet under L'Éxpositions des Océans i Lissabon 1998 (originalbilden i färg). (MTB)

Transsubstantiationens mysterium – en avslutning

Innehållet i en boksamling på scenkonstens område kan se ut på många sätt. Det mest avgörande för dess utformning är förstås definitionen av begreppet scenkonst. Är karnevaler scenkonst? Re-enactments av fältslag som tog plats under amerikanska inbördeskriget? Talare i riksdagen? Det noggrant regisserade bröllopet?

Hos Beijer fanns redan tidigt en önskan om ett vittomfamnande scenkonstbegrepp vilket avspeglat sig i boksamlingarna. Vad gäller Beijers syn på scenkonsten så var det nog en ganska romantiskt influerad sådan. En teaterföreställning är en skapelseakt som tar plats i samspelet mellan skådespelarna och publiken i teaterrummet, med texten, scenografin, ljussättningen och ljudet – alla de element som tillsammans samverkar för att i stunden skapa det förut icke-existerande. Dessutom påverkar detta nyss skapade publiken på ett nästintill mystiskt vis. Med Beijers egen formulering: det finns ”ett hemligt fluidum inom teatern själv” med potential att förhäxa och trollbinda publiken.²²

På intet sätt motsäger emellertid denna uppfattning konstaterandet att scenkonstbegreppet faktiskt blivit ännu bredare. Det är således följdriktigt när vi når fram till nutid att det går att finna många exempel på nyare

21. Groupe F, *Le théâtre du feu*, Arles: Actes sud, 2002, s. 130f.

22. Beijer, s. 51.

ämnesområden i boksamlingarna: genusperspektivet; teater som har fokus på funktionsnedsättningar; performativa utgångspunkter; tekniska aspekter; mångfald; tillämpad teater (det vill säga olika former av drama och teater som genomförs i en utbildnings- eller behandlingskontext); ekoteater; sportevenemang med flera. I grund och botten är allt som på något vis kan bidra till förståelsen av teatern och teaterhändelsen värt att studera. Beijer hade nog inte haft något att invända mot ett sådant påstående.

Referenser

Arkiv & otryckt material

A1172 – DTM:s accessionskataloger (Vol 1–17), (MTB)

Tryckt material

- Allegri, Luigi, "On the rebirth of theatre, or of the idea of theatre in humanistic Italy" in *Theatrical spaces and dramatic places: the reemergence of the theatre building in the Renaissance*, Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 1996 (Theatre symposium ; 4)
- Beijer, Agne, "Teatermuseet på Drottningholm" i *Teaterhistoriska studier*, Uppsala: Almqvist & Wiksells, 1940
- Bergström, Beata, *Foto*, Stockholm: Signum, 2013
- Brunius, Niklas, "'Alltid ny och alltid densamma': studier i Lars Hjortsbergs spelstil" i *Dramaten 175 år: studier i svensk scenkonst* (red. Gösta M. Bergman & Niklas Brunius), Stockholm: Norstedt, 1963
- Chiewitz, Elis, *Svenska teater-galleriet*, Stockholm, 1826
- Frézier, Amédée-François, *Traité des feux d'artifice pour le spectacle. Nouvelle édition, toute changée, & considérablement augmentée*, A Paris, Quay des Augustins... , 1747
- Groupe F, *Le théâtre du feu*, Arles: Actes sud, 2002
- Lamendin, Henri, *François-Joseph Talma, 1763–1826: dentiste et acteur favori de Napoléon Ier*, Paris: L'Harmattan, 2014
- Lotz, Arthur, *Das Feuerwerk, seine Geschichte und Bibliographie: Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte der Feste und des Theaterwesens in sieben Jahrhunderten*, Leipzig: Hiersemann, 1940
- Morel, A.M.Th., *Traité pratique des feux d'artifice, pour le spectacle et pour la guerre, avec les petits feux de table, et l'artifice à l'usage des théâtres*, A Paris, chez Firmin Didot... , 1800.
- Petite galerie dramatique ou Recueil de différents costumes d'acteurs des théâtres de la capitale* [Tome 1-16], Paris: Chez Martinet, 1796–1843
- Philippe, Jules, *Les hommes de science de la Savoie: A.-F. Frézier, ingénieur & architecte*, Annecy: F. Abry, 1884 [Fulltext: <http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015075023500> ; läst 2022-08-15]
- Terentius, *Les comedies de Terence suivant la nouvelle traduction de madame d'Acier traduites en suédois ...* [par C. G. Österling], Stockholm: Burchardi, [1699–1708]
- Terentius, *Pub. Terentii comoediæ nunc primum italicis versibus redditæ: Cum personarum figuris æri ... incisus ex ms codice Bibliothecæ vaticanæ*, Urbini: Hieronymi Mainardi, 1736
- Terentius, *Terenti[us]cu[m] directorio vocabuloru[m], sententiaru[m] artis comice, glosa i[n] terlineali, come[n]tarijs Donato, Guidone, Ascensio*, Strassburg: Johann Grüninger, 1499
- Terentius, *Terentii Lustspel*, Stockholm: Norstedt, 1896
- Torello-Hill, Giulia & Turner, Andrew J., *The Lyon Terence: its tradition and legacy*, Leiden: Brill, 2020

Teater i fotosamlingarna

av Marianne Seid¹

Scen ur Shakespeares komedi *Trettondagsafton* på Dramatiska teatern, 1900.

Foto: Axel Rydin

I Musik- och teaterbibliotekets samlingar finns runt 700 000 fotografier. En stor del av dessa är fotografier rörande teater – eller rättare sagt scenkonst i alla dess former. Här finns person- och rollporträtt av svenska och utländska skådespelare, regissörer, dansare, sångare och akrobater. Här finns också fotografier från i huvudsak svenska teater- opera- och dansföreställningar, fotografier av teaterbyggnader och en hel del annat. Våra samlingar omfattar nästan hela den fotohistoriska epoken – från 1860-talets albuminfotografier i visitkortsformat till dagens digitala foto.

Som arkivarie har jag haft det stora nöjet att få arbeta med våra fantastiska fotosamlingar. Jag har särskilt intresserat mig för våra äldre fotografier – från andra hälften av 1800-talet till början av 1900-talet. Ett litet urval av dessa presenteras i denna artikel.

1. Marianne Seid är tidigare teater- och fotoarkivarie vid Musik- och teaterbiblioteket.

Porträtt

I våra fotosamlingar finns många porträttfoton från olika tidsepoker. Framför allt tycks det under den senare delen av 1800-talet varit i det närmaste obligatoriskt för artister att låta sig fotograferas. Det behändiga visitkortsformatet hade – som det beskrivs i Rolf Söderbergs och Pär Rittsels *Den svenska fotografins historia* – skapat en veritabel samlarmani. Att kunna visa upp ett fotoalbum där familjebilderna kompletterats med porträtt av kungligheter och kända skådespelare blev oerhört populärt och detta skapade en helt ny marknad för fotografen.²

Några som lät sig fotograferas under det tidiga 1860-talet var medlemmarna i den på sin tid välkända teaterfamiljen Deland – teaterdirektören Pierre Joseph och skådespelarna Fredrik, Charlotte, Betty och Griselda.³

Många av artistfotografierna från 1860-talet är tagna av fotografen Jacob Lundbergh vars ateljé låg ett stenkast från Södra teatern i Stockholm.

Pierre Joseph Deland, porträtt 1860.
Foto: Jacob Lundbergh

Fredrik Deland, porträtt 1860-tal.
Foto: Aron Jonason

2. Söderberg, Rolf & Rittsel, Pär, *Den svenska fotografins historia 1840–1940*, Stockholm: Bonnier Fakta, 1983.

3. Familjen Deland – och särskilt Fredrik – skildras i Per Anders Fogelströms roman *Komikern*.

Charlotte Deland, porträtt 1860.
Foto: Jacob Lundbergh

Betty Deland-Almlöf, porträtt 1862.
Foto: Jacob Lundbergh

Griselda Deland, porträtt 1860-tal.
Foto: Wilhelm Boeckmann

Handkolorerade fotografier

Att för hand färglägga de sepia-tonade, monokroma fotografierna blev vanligt under senare hälften av 1800-talet. I våra samlingar finns gott om kolorerade rollporträtt från framför allt 1860-talet.

Elise Hwasser, rollporträtt 1861.
Foto: Jacob Lundbergh

Carl-Johan Uddman, rollporträtt 1865.
Foto: Jacob Lundbergh

Amanda Forsberg, rollporträtt 1860-tal.
Foto: Jacob Lundbergh

Gustaf Bergström, rollporträtt 1867.
Foto: Jacob Lundbergh

Mary Hammarfeldt, rollporträtt 1864.
Foto: Gustaf Joop & Co

Hilda Lund, rollporträtt 1861.
Foto: Jacob Lundbergh

När de så kallade kabinettsporträtten (fotografier i större format) började framställas under 1870-talet utvecklades koloreringen; nu kunde även bakgrunden färgläggas. Rollporträttet av operettsångaren Anna de Wahl är ett bra exempel på detta.

Anna de Wahl, rollporträtt 1870-tal.
Foto: Robert Roesler

Ett lite ovanligt kolorerat fotografi är denna handmålade glasplåt där dansarna i feerioperetten *Från jorden till månen* på Djurgårdsteatern 1877 försetts med väldigt färgglada kostymer.

Från Jorden till månen, 1877.

Foto: Gösta Florman

Lite modehistoria

Den som är intresserad av modehistoria – framför allt det kvinnliga modet – kan ha glädje av våra fotosamlingar. Här finns mängder av porträtt av modemedvetna kvinnliga artister från 1860-talet och framåt, som skådespelarna Mary Hammarfeldt och Lotten Dorsch-Bosin, operasångaren Sigrid Arnoldson, skådespelaren Märtha Lodenius, skådespelaren och teaterdirektören Anna Lundberg och skådespelaren Stina Hedberg.

Mary Hammarfeldt, porträtt 1862.
Foto: Jacob Lundbergh. Glasnegativ.

Lotten Dorsch-Bosin, porträtt 1875.
Foto: Wald. Dahllöf & Co

Sigrid Arnoldson, porträtt 1885.
Foto: Gustav Backofen, Berlin

Märtha Lodenius, porträtt 1890-tal.
Foto: Alfred J:son Dahllöf

Anna Lundberg, porträtt 1903.
Foto: Anton Blomberg. Glasnegativ.

Stina Hedberg, porträtt 1911.
Foto: Atelier Jaeger. Glasnegativ.

Rollporträtt, några Hamlettolkare

En av teaterhistoriens mest ikoniska karaktärer är Hamlet i William Shakespeares skådespel med samma namn. Otaliga skådespelare har genom åren stått på scenen i rollen som den plågade prinsen av Danmark; här några exempel från 1860-talets hyllade Hamlettolkare Edvard Swartz till Knut Lindroth 1906.

Edvard Swartz spelade Hamlet på Kungliga teatern redan 1853. Hans tolkning blev stilbildande och han kom att göra rollen många gånger under sin karriär.

Skådespelaren och teaterdirektören August Lindberg gestaltade Hamlet flera gånger, bland annat i uppsättningar med Thérèse Elfforss sällskap, på Nya teatern i Stockholm och med eget teatersällskap.

Edvard Swartz som Hamlet, 1860.
Foto: Jacob Lundbergh

August Lindberg som Hamlet, 1884.
Foto: Soplus Frankel

År 1899 gestaltade den franska superstjärnan Sarah Bernhardt Hamlet i en fransk bearbetning av Shakespeares pjäs. Hon var troligen den första kvinnliga skådespelare som vågade ge sig på rollen. 1902 gästspelade hon med sitt teatersällskap på Kungliga Operan i Stockholm; vid gästspelet gavs bland annat just *Hamlet*.

Knut Lindroths sällskap turnerade med en uppsättning av *Hamlet* 1906. Naturligt nog var det sällskapets direktör som spelade titelrollen.

Sarah Bernhardt som Hamlet, 1899.
Foto: Otto, Paris

Knut Lindroth som Hamlet, 1906.
Foto: Lina Jonn

...och några Ofelior

Rollen som Ofelia, Hamlets tragiska älskade, har spelats av såväl skådespelare som operasångare.

Operasångaren Christina Nilsson gestaltade Ofelia i Ambroise Thomas opera *Hamlet* på Parisoperan 1868. Skådespelaren Hedvig Winterhjem spelade henne i en uppsättning av Shakespeares skådespel på Nya Teatern i Göteborg 1873.

Christina Nilsson som Ofelia, 1868.
Foto: Numa Blanc, Paris

Hedvig Winterhjem som Ofelia, 1873.
Foto: C. A. Hårdh

Den australiska operasångaren Nellie Melba framförde "Ofelias stora scen" ur operan *Hamlet* vid ett gästspel på Kungliga Operan 1893.

Anna-Lisa Carlsson-Lindroth, maka till Knut Lindroth, spelade Ofelia under det Lindrothska sällskapets *Hamlet*-turné 1906.

Nellie Melba som Ofelia, 1893.
Foto: Reutlinger, Paris

Anna-Lisa Carlsson-Lindroth som Ofelia, 1906.
Foto: Anton Blomberg. Glasnegativ.

Iscensatta rollporträtt

En annan typ av rollporträtt är de "iscensatta" rollporträtten. Scener ur föreställningar återskapades framför ateljékameran, ibland i uppbyggda miljöer som i bästa fall liknade teaterdekorer.

Här ses skådespelarna Frans Hodell, Carl Gustaf Lindström, Ferdinand Thegerström, Arvid Sundberg och Gustaf Bergström i operetten *Storhertiginnan af Gerolstein* på Djurgårdsteatern 1867.

Scen ur *Storhertiginnan af Gerolstein*, 1867.

Foto: Jacob Lundbergh

Nedan syns Anna de Wahl som Stina, Victor Holmquist som Östling och Gustaf Adolf Bergström som Lasse i folklustspelet *Nerkingarne* på Södra teatern 1871.

Och bredvid: Selma Jonsson som Briseis, Hilda Sjöberg som Alexander den store och Axel Ringvall i titelrollen i den komiska operetten *Aristoteles* på Nya teatern 1886.

Scen ur *Nerkingarne*, 1871.
Foto: Gösta Florman

Scen ur *Aristoteles*, 1886.
Foto: Alfred J:son Dahllöf (kabinettsporträtt framställt av J. Johanson)

Vidare ser vi Anders de Wahl som Junker Olof och Edla Hamberg som Hildur i sagospelet *Ljungby Horn*, Albert Ranfts sällskap på Stora teatern i Göteborg 1893.

Och därefter: Pauline Brunius som Margarete och Maja Arehn som Claire Forster i komedin *Den starkaste* på Svenska teatern 1911.

Scen ur *Ljungby Horn*, 1893.
Foto: Anders Peterson

Scen ur *Den starkaste*, 1911.
Foto: Atelier Jaeger. Glasnegativ.

Scenbilder

Med hjälp av de nyligen uppfunna magnesiumblyxtarna blev det under 1890-talet möjligt att fotografera inne på teatrar. Det som fotograferades var fortfarande återskapade scener; skillnaden var att de nu kunde fotograferas i sin rätta miljö.

Glasnegativet nedan visar hur fotograferingen gick till; skådespelarna är frusna i sina poser medan de stora blyxtaggaten fyras av. Allt inför en intresserad publik i orkesterdicket. Under det tidiga 1900-talet var det här det enda sättet att fotografera föreställningar, för dokumentation men framför allt för publicering i tidskrifter som *Scenisk konst*. Den utgavs under åren 1902-1915. I våra samlingar finns ett stort antal av de fotografier som publicerades i tidskriften, framför allt glasnegativ från Atelier Jaeger och Anton Blomberg.

Scen ur skådespelet *Erik XIV* på Svenska teatern, 1899.

Foto: Axel Rydin. Glasnegativ.

När själva fotografiet framställdes beskars det och monterades på kartong.
Detta är det färdiga resultatet.

Scen ur skådespelet *Erik XIV* på Svenska teatern, 1899.
Foto: Axel Rydin

Några övriga fotografier

I våra samlingar finns en del lite ovanliga fotografier. Som denna mosaikbild där många av det tidiga 1860-talets artister finns avbildade. Bilden är ett collage av urklippta fotografier som monterats på kartong och sedan fotograferats.

De allra flesta av artistporträtten som använts till mosaikbilden finns i sitt ursprungliga visitkortsformat i våra samlingar.

Svenska artister, mosaikbild 1860-tal.
Foto: Jacob Lundbergh

När skådespelaren Hilda Castegren spelade dubbla roller i operetten *Toto-Tata* på Vasateatern 1894 lyckas fotografen Frans Klemming avbilda henne i båda rollerna på en dubbelgångarbild. Bilden åstadkoms genom att ena hälften av den fotografiska plåten täcktes. Efter den första exponeringen täcktes den andra hälften och modellen bytte i det här fallet både kostym och position inför den andra exponeringen.

Hilda Castegren som Toto och Tata, 1894.
Foto: Frans Klemming

Särskilt intressant är samlingen av stereokort tillverkade i Frankrike under andra hälften av 1800-talet. Dessa köptes troligen in på grund av motiven: gestaltade scener ur operor och skådespel. Med hjälp av ett stereoskop kan man uppfatta stereofotografins 3D-effekt. Den som någon gång använt en View-Master kan känna igen tekniken.⁴

Scen ur operan *Wilhelm Tell*. Stereokort.

Scenerna är uppbyggda av kulisser av kartong och figurer i papp, gips eller lera och sedan avfotograferade. Fotografierna är monterade i kartongramar och handkolorerade på baksidan. När man tittar på dem i stereoskop belysta framifrån är de monokroma, belysta bakifrån ser man de gömda färgerna.

Scen ur operan *Wilhelm Tell*. Stereokort (belyst bakifrån).

4. På Wikipedia finns en upplysande artikel om stereofotografi: Stereoskopi – Wikipedia

Musik- och teaterbibliotekets samlingar tillgängliggörs fortlöpande. I dagsläget finns drygt 6 000 fotografier ur tre av våra fotosamlingar – *Helledays samling* (teaterfotografier från 1860 till 1908), *Glasnegativsamlingen* (glasnegativ från olika fotografer) och *Stereokortsamlingen* (franska stereokort med teatermotiv) – tillgängliga på Wikimedia Commons.

Referenser

Arkiv och elektroniska resurser

Musik- och teaterbibliotekets fotosamlingar

Musikverkets databas över arkiv, föremål och föreställningar (statensmusikverk.se)

Fotografregistret (Sverige) (Nordiska museet) – KulturNav

Litteratur

Söderberg, Rolf & Rittsel, Pär, *Den svenska fotografins historia 1840–1940*, Stockholm: Bonnier Fakta, 1983

Dokument och förteckningar

Musik- och teaterbibliotekets skriftserie innehåller bibliografier, kataloger och andra förteckningar samt dokumentära utgåvor eller studier med tonvikt på att presentera källmaterial. Serien startades 1969 som ett samarbete mellan dåvarande Svenskt musik historiskt arkiv och Svenska samfundet för musikforskning. Från och med vol. 7 (1994) utges den av Musik- och teaterbiblioteket (före detta Statens musikbibliotek).

Musik i Sverige

1. Hülphers, A. A:sson, Historisk afhandling om musik och instrumenter. Westerås 1773. Faksimilutgåva med inledning av Thorild Lindgren. 1969. Pris: 159:-
2. Ruuth, Gustaf, Katalog över äldre musikalier i Per Brahegymnasiet i Jönköping 1971. (gratis)
3. Helmer, Axel, Svensk solosång 1850-1890. En genrehistorisk studie. 1972. Sångförteckning. 1972. (Mit einer deutschen Zusammenfassung). Pris: 127:-
4. Leux-Henschen, Irmgard, Joseph Martin Kraus in seinen Briefen. 1978. Utg. av Svenska samfundet för musikforskning/Ed. Reimers. (slutsåld)
5. Rudén, Jan Olof, Music in tablature. 1981. Pris: 165:-
6. Henrysson, Harald, A Jussi Björling Phonography. 2nd Edition, 1993. (Reviderad och utökad upplaga). Pris: 300:-
7. Holm, Anna Lena, Tematisk förteckning över J. H. Romans vokalmusik. Stockholm 1994. Pris: 350:-, utg. av Musikaliska akademiens bibliotek.
8. Gasparini, Francesco, En uti Harmoni öfvad på Clav-Cymbal (översatt av J.H. Roman, vetenskapligt bearbetat av Kathleen K. Hansell, Martin Tegen och Eva Nordenfeldt). 1994. Pris: 265:-
9. Lomnäs, Bonnie & Erling, Stiftelsen Musikkulturens främjande. Catalogue of music manuscripts. 1995. Pris: 212:-
10. Jonsson, Leif, Offentlig musik i Uppsala 1747 – 1854. Från representativ till borgerlig konsert. 1998. OBS! Denna utgåva prissänkt p.g.a. sämre tryckning och limning! Pris: 240:-
11. Lomnäs, Bonnie, Stiftelsen Musikkulturens främjande. Catalogue of letters and other documents. 1999. Pris: 212:- Paketpris nr 9 + 11 350:-
12. Bengtsson, Britta, 1751 års män. Anteckningar om amatörer och hovkapellister vid "Kongl. Begravnings och Kongl. Krönings Musiquerne år 1751". 2001. Pris: 212:-
13. Barth Magnus, Ingebjørg, Här är spel och dans. Musikmotiv i svenskt folkligt måleri på bonad och vägg. 2009. (slutsåld)

Erbjudande! Volym 9 och 11 till paketpris 350:-. Samtliga priser ovan inkl. 6% moms. Vid försändelse tillkommer porto.